

edicija



Urednik
Alen Bešić

Recenzenti:
Dr Dragana Bajić
Dr Aleksandra Mančić
Dr Dalibor Soldatić

Copyright © Bojana Kovačević Petrović, 2024.

Copyright © za ovo izdanje KCNS, Novi Sad, 2024.

Sva prava zadržana. Nijedan deo ove knjige ne može se koristiti niti reprodukovati u bilo kom obliku bez pismene saglasnosti izdavača.

BOJANA
KOVAČEVIĆ
PETROVIĆ

nevidljiva
harmonija

OGLEDI O PREVOĐENJU (I) KNJIŽEVNOSTI

KULTURNI CENTAR NOVOG SADA, 2024.

Mojim studentima

Prevodilac, kao i pesnik, teži da od svih mogućnosti izabere najidealniju, najadekvatniju. Zakoni i stege ritma, metra, harmonije, smisla, versifikacije, zakoni koje pesnik sam sebi nameće, predstavljaju zapravo pesnikovu pobjedu.

Treba vetrove sabiti u mašinu, vratiti u okvire ogledala sedam zvezda, vratiti pticu u kavez.¹

Danilo Kiš

Prevod je delatnost koja je gotovo nerazdvojna od ljudskog bića, budući da oduvek postoji, u smislu tumačenja par ekselans, komunikacije među narodima.

Prevodioci, zapravo, omogućavaju otkrivanje drugih svetova, jer pomoću njih izražavamo, prenosimo – premeštamo – osećanja i saznanja, utiske i stvarnosti. Tokom vekova je prevodilačka delatnost, sa svojim dragocenim prtljagom, za sobom ostavljala čitavu brazdu materijalnog razvoja i napretka, istovremeno predvođeci i osvetljavajući nove puteve razumevanja među ljudskim bićima.²

Anri Lefevr

¹ Kiš, Danilo. „Lov na pticu ili O prevodenju poezije”. *Danas*, 6. jun 1962.

² Lefevre, André. *Traducción, reescritura y la manipulación del canon literario*. Salamanca: Ediciones Colegio de España (Biblioteca de Traducción), 1997, 9.

Uvodna beleška

Knjiga *Nevidljiva harmonija: Ogledi o prevođenju (i) književnosti* nastala je na osnovu autorkinog tridesetogodišnjeg prevodilačkog iskustva u svim domenima prevođenja – književnom, stručnom, audio-vizuelnom, konferencijskom, konsekutivnom, simultanom i sudskom, kao i njene desetogodišnje prakse u nastavi na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu i Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu, istraživačkog rada u vezi sa raznim aspektima traduktologije i svedočenja neposrednih učesnika u stvaranju i recepciji književnih prevoda na našim prostorima.

Prvi deo monografije obuhvata teorijske stavove više desetina traduktologa, lingvista i prevodilaca, koji su neposredno uticali na razvoj prevodilačke misli kroz istoriju, a naročito u XX i XXI veku. Drugi deo je usmeren na ličnu prevodilačku praksu i predočava neposredna iskustva autorke u domenu književnog, dramskog, konsekutivnog i simultanog prevođenja.

Naposletku, ova knjiga je rezultat autorkine desetogodišnje saradnje sa Međunarodnim festivalom proze *Prosefest* i Kulturnim centrom Novog Sada, čiji je fokus na mladim čitaocima i ljubiteljima književnosti. Stoga je zamišljena kao štivo koje će budućim prevodiocima pomoći da sagledaju pojedine prevodilačke tokove i trendove, te ih motivisati i podstaći da se bave ovom veličanstvenom nasušnom delatnošću.

**I DEO:
TEORIJSKI ASPEKTI
PREVOĐENJA**

*Prevodioče, nijedna teorija prevođenja ti ne može pomoći ako nisi:
1) čovek; 2) pošten; 3) svestan svojih ograničenosti i svog neznanja;
4) vredan i durašan kao štajerski konj.¹*
Branimir Živojinović

¹ Živojinović, Branimir. „Beleške o prevođenju”. U: *Teorija i poetika prevođenja*. Beograd: Prosveta, 1981, 267.

Prevođenje i traduktologija

Premda je prevođenje prvenstveno praktična delatnost, a neretko i umeće, te sam u taj poseban svet zašla, odnosno zalazila kroz praksu, tokom svoje univerzitetne karijere sagledavala sam pojedine teorijske aspekte koji su mi pojašnjavali određene uzroke, relacije i ishode pismene i usmene komunikacije između dva (ili više) jezika. Htela bih da podsetim na nešto što se stručnjacima mahom podrazumeva: prevođenje je u čovečanstvu prisutno odvajkada, a usmeno tumačenje sa drugih jezika svesno je počelo da se razvija pre pet hiljada godina u Egiptu i kroz istoriju je imalo veoma važnu ulogu, premda mu je pridavan raznolik značaj.

Da bih ukazala na to koliko je ta složena, dvosmerna, interdisciplinarna delatnost bila prisutna u delu i razmišljanju pisaca koji su obeležili različite epohe i koliko je uticala na razvoj jezika i kulture u celini, predložiću pojedine definicije, stavove i tvrdnje autora relevantnih za ovo istraživanje.

Reč „prevođenje” potiče od latinskog glagola *traduco, traducere, traduxi, traductus* – preneti (preko), pretočiti, preinačiti, premostiti, dovesti do ukrštanja, produžiti, popreko protegnuti, i tako dalje. Razni jezici su kroz istoriju koristili mnoge izraze za prevođenje: *Dolmetschen/Uebersetzen/Uebertragen; interprète/traducteur/truchement; interprete; truchement; tardjemān; traducir/interpretar*. Brojne su definicije prevođenja, svaka od njih je zasnovana na određenim stavovima o jeziku, međujezičkom odnosu i, premda svaku možemo smatrati manje ili više tačnom, nijedna od njih ne može biti definitivna niti u potpunosti prihvaćena, budući da u korenu prevođenja počiva jezik, koji, kako se kroz istoriju pokazalo, ne podleže konačnim načelima.

Francusko-američki poliglota, profesor, filozof, teoretičar i kritičar Džordž Stajner¹ smatrao je sledeće: „Šematski model prevoda je onaj u kome poruka sa izvornog

¹ Stajner je rođen u Parizu, a odrastao je u francuskoj i američkoj prestonici. Otac mu je bio Jevrejin češko-austrijskog porekla, te je od rođenja govorio engleski, francuski i nemački jezik. Odrastanje u multilingvalnom okruženju uticalo je na njegov specifičan horizontalni lingvistički identitet i doprinelo je njegovim dubokoumnim i sveobuhvatnim razmišljanjima o jeziku. Takođe, treba napomenuti da je obrazovan na univerzitetima u Parizu, Čikagu, Harvardu,

jezika prelazi u jezik receptora kroz proces transformacije”², i: „Prevod je primer metamorfoze.”³

Budući da je jezik još u antici imao značajno mesto u filozofskim raspravama, stari Grci su uvideli da jezik ima materijalne i nematerijalne aspekte, i progovarali o tome kroz traktate i tragedije. Aristotel i Platon naročito su doprineli razmišljanjima o poreklu i strukturi jezika. U delu *O jeziku i saznanju* Platon ukazuje na to da „najpre treba proučiti adekvatnost jezičkog izraza”⁴ koja je „po prirodi svojstvena svemu što postoji”.⁵ U istom delu Platon, kroz Sokratove reči, ističe da „proučavanje reči nije neka beznačajna nauka”,⁶ štaviše, to je instrument za proučavanje. U kontekstu prevođenja, posebno je zanimljiva Sokratova tvrdnja da su uspostavljene jezičke nazive

*[...] već uveliko izmešali oni koji su hteli da te reči zvuče visokoparno, pa su im dodavali slova i izbacivali, samo radi blagoglasja, te su potpuno izvitoperene od tog ulepšavanja, a usled delovanja vremena... Ali tako, po mome mišljenju, postupaju ljudi kojima uopšte nije stalo do istinitosti, već samo doteruju izgovor, te dodavanjem tih silnih naslaga na prvobitne izraze na kraju postižu da nijedan čovek više nije kadar da razume pravo značenje neke reči.*⁷

Aristotel pak retoriku tumači kao način za pronalaženje svih mogućih sredstava ubeđivanja, dok su prevođenje i besedništvo deo života otkako postoji civilizacija. Štaviše, društvena uloga prevođenja je ista kao uloga besedništva, budući da beseda mora biti lepa i jasna, da bi slušaoci mogli da je razumeju i osete. Retorika je i veština i umetnost, a osnovni cilj govornišтва je da se lepo uobličeni izgovorena reč i da se njome postigne određeni efekat. Otuda je prevod prenošenje misli putem jezika

Oksfordu i Kembridžu, te da je akademsku karijeru započeo na Institutu za napredne studije na Univerzitetu u Prinstonu, gde je potom bio i gostujući profesor. Najduže je radio kao profesor Komparativne književnosti na Univerzitetu u Ženevi (1974–1994).

² Steiner, George. *After Babel: Aspects of Language and Translation*. London, etc.: Oxford University Press, 1975, 28. [“The schematic model of translation is one in which a message from a source-language passes into a receptor-language via a transformational process.”]

³ *Ibid.*, 260. [“Translation is an exemplary case of metamorphosis.”]

⁴ Platon. *O jeziku i saznanju*. Preveli Ksenija Maricki Gađanski i Ivan Gađanski. Beograd: Rad, 1977, 15.

⁵ *Ibid.*, 21.

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.*, 33.

i tumačenje, odnosno izmeštanje jezika na drugi nivo, kako bi bio jasniji i pristupačniji. To je donošenje odluka uz svest o odsustvovanju originala.⁸

Umberto Eko nas podseća da je na latinskom termin *translatio* prvobitno značio „promena”, ali je takođe označavao prenos, odnosno bankarsko prenošenje novca, kalemljenje biljaka i prenos metafora. Tek kod Seneka (4. p. n. e. – 65. n. e.), beleži Eko, nailazimo na tu reč u smislu prevođenja s jednog jezika na drugi. Termin *traducere* je podrazumevao i „voditi dalje”, a u srednjem veku se govorilo o *translatio imperii* kao o prenošenju, prelazu carske vlasti iz Rima u germansku sredinu. Italijanski književnik pretpostavlja da je značenje „preneti s jednog mesta na drugo” greškom prešlo u „prevesti s jednog jezika na drugi”, a da je „krivac” za to bio italijanski istoričar i političar Leonardo Bruni, pogrešno protumačivši rečenicu *Vocabulum graecum vetus traductum in linguam romanam* Aula Gelija, koji je hteo da kaže da je grčka reč prenesena, tačnije presađena u latinski jezik.⁹

Širom sveta, zaštitnikom prevodilaca smatra se Sveti Jeronim Stridonski (347–420), prevodilac *Vulgate*, odnosno *Biblije* sa starogrčkog i hebrejskog na latinski jezik. Postoje tragovi da je Sveti Jeronim rođen u antičkom naselju Stridonu (Štrigovi), na granici Dalmacije i Panonije, dakle u Međimurju. Pojedini istraživači tvrde da bi njegovo rodno mesto mogli biti Strmica kod Knina, Stržanj kod Tomislavgrada ili prostori između Bugojna i Uskoplja, dok je profesor Rodoljub Kubat iz Centra za biblijsku filologiju i hermeneutiku na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu nedavno došao do saznanja da je Stridon zapravo bio na području mesta Grkovci u Opštini Bosansko Grahovo.

Među misliocima koji su se kroz istoriju bavili prevođenjem i zabeležili svoje stavove o toj delatnosti, savremeni teoretičari Anri Lefevr (1997) i Meri Snel-Hornbi (2006) ističu da su naročit trag ostavili nemački intelektualci: Martin Luter (1483–1546), Kristof Gotšed (1700–1766), Johan Jakob Brajtinger (1701–1776), Gothold Efrajm Lesing (1729–1781), Johan Volfgang Gete (1749–1832),¹⁰ Fridrih Šlajermaher

⁸ Ríos Gutiérrez, Iván de los. “Elogio de la traición: Borges o el hechizo de la infidelidad”. *Actio Nova: Revista de Teoría de la Literatura y Literatura Comparada*, monográfico 6, Madrid: Universida Autónoma, 2021, 100–103.

⁹ Eko, Umberto. *Kazati gotovo istu stvar*. Preveli Mirela Radosavljević i Aleksandar Levi. Beograd: Paideia, 2011, 291.

¹⁰ Gete, Šiler, Helderlin i brojni drugi nemački pisci vrhunskih književnih ostvarenja, prevodili su remek-dela sa drugih jezika, doprinevši razvoju nemačkog jezika i sopstvene kulture. Gete je, na primer, prevodio sa engleskog, francuskog, grčkog, latinskog, španskog, italijanskog, persijskog, čak i sa slovenskih jezika. On se služio formalnom i hronološkom šemom prilikom

(1768–1834), Vilhelm fon Humbolt (1767–1835), August Vilhelm Šlegel (1767–1845) i naposljetku Valter Benjamin (1892–1940), čije ćemo osnovne stavove izneti u nastavku. S druge strane, nemačka prevodilačka tradicija smatrala je da njihove francuske kolege parafraziraju i preinačavaju izvorne tekstove kako bi ih prilagodili svom izgovoru, svojim osećanjima i mislima, i gledaju na strane pisce kao na uljeze čija je dužnost da se odevaju i ponašaju u skladu s lokalnim običajima.¹¹ Stajner beleži¹² i nekoliko ranih teoretskih tekstova o prevođenju: *De interpretatione recta* (O pravilnom tumačenju, c. 1420) Leonarda Brunija, *De optimo genere interpretandi* (O najboljem načinu tumačenja, 1661, 1680) biskupa Pjera Danijela, *Essey on the Principles of Translation* (Esej o principima prevođenja, 1792) lorda Aleksandera Frejzera, koji svedoče o kakvom-takvom kontinuitetu u promišljanju prisustva i značaja prevođenja u društvu. Dragocen sveobuhvatan pogled na razvoj evropske misli XIX veka – *A History of European Thought in the Nineteenth Century* (Istorija evropske misli u devetnaestom veku, 1903–1904) Džona Teodora Merza – baca svetlo i na prevodilačku delatnost tog doba, ali istinski razvoj prevodilačke svesti desiće se tek u XX veku.

prevođenja, koja se sastojala iz tri faze: (1) delo iz strane kulture treba preneti u duhu novog jezika; (2) tekst treba prilagoditi posredstvom surogata u novom jezičkom i kulturnom miljeu; (3) treba težiti postignuću savršene harmonije između originala i prevoda tako da novi tekst zameni mesto sa izvornim, ali ne umesto njega. Da bi original opstao, prevod mora doživeti transformaciju.

¹¹ Lefevre, André. *Traducción, reescritura y la manipulación del canon literario*. Salamanca: Ediciones Colegio de España (Biblioteca de Traducción), 1997, 36, 50.

¹² Steiner, George. *Después de Babel. Aspectos del lenguaje y la traducción*. Traducción de Adolfo Castañón. México: Fondo de Cultura Económica, 1980, 272.

Servantesovi stavovi o prevođenju

U kontekstu teorijskih razmišljanja o prevođenju svakako treba spomenuti najistaknutije delo španske književnosti, roman *Don Kihote od Manče* (1605)¹ Migela de Servantesa. Premda se kao fragmenti u kojima Servantes progovara o prevođenju u većini studija ističu deveto, trideset osmo i jedan deo dvadeset drugog poglavlja prvog dela *Don Kihota*, španski pisac zapravo i na brojnim drugim mestima romana spominje prevodilački zanat u raznim kontekstima. Metafora koja ukazuje na čuvenu italijansku sentencu *traduttore, traditore* prisutna je već u šestoj glavi² Servantesovog romana:

– *Sve ove knjige – reče pop – najbolje su među onima koje su u junačkom stihu na kastiljanskom jeziku napisane, i mogu se nadmetati i sa onim najčuvanijim iz Italije; neka budu sačuvane kao najdragoceniji zalog pesništva koji Španija ima.*

Umori se pop od pregledanja knjiga, i tako htede da sve ostale đuture baci na lomaču; ali brica već beše otvorio jednu, koja se zvala Suze Anđelikine.

– *I sam bih suze proliavao – reče pop kada ču naslov – da sam takvu knjigu na lomaču poslao, jer je njen autor bio jedan od pesnika čuvenih u celom svetu, ne samo u Španiji, i veoma je srećno preveo neke Ovidijeve kaže.*³

¹ Svi odlomci iz izvorne verzije *Don Kihota* preuzeti su sa zvaničnog sajta Virtuelne biblioteke Migel de Servantes: <https://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/el-ingenioso-hidalgo-don-quiote-de-la-mancha-6/html/> (Pristupljeno 10. septembra 2022).

² El-Madkouri Maataoui, Mohamed. “Imagen de la Traducción y del Traductor en *El Quijote*”. En: Vega, Miguel Ángel (ed.). *Que Quijote leen los europeos*. Instituto Universitario de Lenguas Modernas y Traductores de la Universidad Complutense de Madrid, 2005, 107. Napomena: U članku je greškom naznačeno četvrto poglavlje.

³ Servantes, Migel de. *Don Kihote od Manče 1*. Prevela Aleksandra Mančić. Beograd: Rad, 2005, 68. Napomena: Svi citati preuzeti su iz ovog prevoda. U daljem tekstu: *Don Kihote 1*, br. str. Pratiće ih original iz rečenog izvora na španskom. [“– Todos esos tres libros – dijo el Cura – son los mejores que, en verso heroico, en lengua castellana están escritos, y pueden competir con los más famosos de Italia; guárdense como las más ricas prendas de poesía que tiene España.

Cansóse el Cura de ver más libros; y así, a carga cerrada, quiso que todos los demás se quemasen; pero ya tenía abierto uno el Barbero, que se llamaba Las lágrimas de Angélica.

Istinska priča o Don Kihotu započinje u devetom poglavlju, kada Servantes predstavlja to delo kao prevod sa arapskog jezika. Naime, u toledskoj ulici Alkana, jedno momče prodavalo je neke sveske i staru hartiju, ispisanu arapskim slovima, te je *narator* potražio nekog Mavara vičnog španskom jeziku da mu protumači šta tu piše i on mu, „na brzu ruku prenoseći arapski na kastiljanski, reče da tu piše: *Povest o Don Kihotu od Manče, napisa je Sid Hamid Benengeli, arapski istoričar*”.⁴ Kupivši od momka sve hartije i sveske za pola reala, narator zamoli Moriska da mu prevede te sveske, „sve koje govore o Don Kihotu, na kastiljanski jezik, ne oduzimajući i ne dodajući ništa” i on „obeća da će prevesti dobro i verno, i to veoma brzo”.⁵ Ovaj odlomak ukazuje na Servantesove stavove o prevođenju, ali i na informacije o poimanju međujezičkih odnosa krajem XVI i početkom XVII veka. Naime, „sveske” su pronađene u Toledu, gradu u kojem su u XI veku zabeležene prve delatnosti prevodilačkog udruženja, da bi u XIII veku kralj Alfonso X Učeni osnovao čuvenu Prevodilačku školu (*Escuela de traductores de Toledo*), gde su prevođeni i tumačeni filozofski i teološki spisi sa grčkog i latinskog, ali i arapskog i hebrejskog jezika, kao i druge vrste teksto-va. S druge strane, Mohamed Madkuri primećuje da narator *Don Kihota* ne traži prevodioca već osobu koja ume da čita na arapskom jeziku, podrazumevajući da će umeti da prevede sveske, odnosno da razumevanje i vladanje određenim jezikom implicitno ukazuje na sposobnost prevođenja.⁶ Naposletku, mavarski prevodilac je ponizni poznavalac dva jezika, koji prihvata skromnu nagradu za svoj posao (dve merice suvog grožđa i tovar žita), iako obećava da će ga uraditi verno i brzo (za mesec i po dana). Činjenica da ga narator vodi svojoj kući, da bi mu olakšao posao i da ne bi ispuštao iz ruku tako dobar pronalazak, svedoči da je u Servantesovo doba prevodilačka delatnost bila u domenu kućnih usluga.

U drugom delu *Don Kihota* (1615), Servantes pak ističe opšte dobro prevođenja: „Blagosloven bio Sid Hamid Benengeli, koji je ostavio zapisanu povest vaših velikih dela, i dvaput blagosloven radoznalac koji se pobrinuo da naruči prevod sa arapskog

– Lloráralas yo – dijo el Cura en oyendo el nombre – si tal libro hubiera mandado quemar; porque su autor fue uno de los famosos poetas del mundo, no sólo de España, y fue felicísimo en la traducción de algunas fábulas de Ovidio.”]

⁴ *Don Kihote 1*, 84. [“Volviendo de improviso el arábigo en castellano, dijo que decía: *Historia de don Quijote de la Mancha, escrita por Cide Hamete Benengeli, historiador arábigo*.”]

⁵ *Don Kihote 1*, 84. [“Todos los que trataban de don Quijote, en lengua castellana, sin quitarles ni añadirles nada, ofreciéndole la paga que él quisiese”; “Y prometió de traducirlos bien y fielmente y con mucha brevedad.”]

⁶ El-Madkouri Maataoui, Mohamed. “Imagen de la Traducción y del Traductor en *El Quijote*”. En: Vega, Miguel Ángel (ed.). *Que Quijote leen los europeos*. Instituto Universitario de Lenguas Modernas y Traductores de la Universidad Complutense de Madrid, 2005, 109.

na naš prostonarodni kastiljanski, radi sveopšte zabave ljudi”, pa čak i proriče uspeh pustolovina svog junaka: „Ja nešto slutim da neće biti ni naroda ni jezika gde neće biti prevedena.”⁷ Naime, engleski prevod prvog dela romana objavljen je već 1612, a drugog 1620. godine; francuska verzija pojavila se 1614, odnosno 1618; delo se pojavilo na italijanskom jeziku 1622, a na nemačkom 1648.⁸ Podsećamo da je prvi celoviti prevod na srpski jezik sačinio Đorđe Popović Daničar (1895–1896),⁹ i u tom trenutku, beleži Aleksandra Mančić, dogodio se neverovatno i veličanstven ulazak srpske književnosti u XX vek.¹⁰ Bezmalo vek kasnije, Servantesov roman je preveo Duško Vrtunski (1988), a potom Aleksandra Mančić (2005). Digitalnu verziju srpskog prevoda *Don Kihota* sačinili su prof. dr Jasna Stojanović i studenti Španskog jezika i hispanskih književnosti Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu, a taj prevod dostupan je (*open-access*) na sajtu Virtuelne biblioteke Migel de Servantes.¹¹

U petom poglavlju drugog dela romana, Servantes beleži sledeće:

Kada je prevodilac ove povesti došao do toga da zapiše ovu petu glavu, on reče da je smatra za apokrifnu, pošto u njoj Sančo Pansa govori u stilu drugačijem od onog koji bi se mogao očekivati od njegove kratke pameti i kazuje tako istančane stvari da on ne smatra za moguće da bi ih Sančo mogao znati, ali nije hteo da je izostavi iz prevoda, kako bi ispunio dužnost prema svom zanatu...¹²

⁷ Servantes, Migel de. *Don Kihote od Manče 2*. Prevela Aleksandra Mančić. Beograd: Rad, 2005, 32. [“Bien haya Cide Hamete Benengeli, que la historia de vuestras grandezas dejó escrita, y rebien haya el curioso que tuvo cuidado de hacerlas traducir de arábigo en nuestro vulgar castellano, para universal entretenimiento de las gentes”; “Y a mí se me trasluce que no ha de haber nación ni lengua donde no se traduzga.”]

⁸ Povodom četiri veka od publikovanja prvog izdanja *Don Kihota*, Nacionalna biblioteka Španije digitalizovala je tri hiljade i šeststo bibliografskih referenci, među kojima je i informacija o prevodu na srpski jezik: <https://www.bne.es/es/quijote/edicionesQuijoteOtrasLenguas/otras-lenguas.html> (Pristupljeno 11. jula 2022).

⁹ Naša ugledna servantistkinja Jasna Stojanović objavila je niz članaka i knjiga o najvećem španskom piscu, kao i o prevodu *Don Kihota* na srpski jezik: https://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/genesis-y-significado-de-la-primera-traduccion-serbia-de-don-quijote--0/html/c52564d8-9b2b-402c-b41b-9ef992c34684_5.html i https://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/las-traducciones-serbias-del-quijote/html/e5a52e43-7c25-4201-ab68-730cba9d3f99_2.html (Pristupljeno 10. jula 2022).

¹⁰ Mančić, Aleksandra. *Moje telo nije obmana mašte: Servantesove veštice*. Beograd: Službeni glasnik, 2009, 264.

¹¹ *Veleumni plemić Don Kihote od Manče*, digitalna verzija: <https://www.cervantesvirtual.com/obra/el-quijote-en-serbio/> (Pristupljeno 10. jula 2022).

¹² *Don Kihote 2*, 44. [“Llegando a escribir el traductor desta historia este quinto capítulo, dice que le tiene por apócrifo, porque en él habla Sancho Panza con otro estilo del que se podía

U ovom slučaju prevodilac tumači tekst koji prevodi, odnosno daje sopstveni kritički sud o izvorniku, pa čak se stavlja u ulogu književnog kritičara kako bi saopštio da je tekst koji treba da prenese apokrifan. Servantes ovde stavlja do znanja i značaj prevodiočeve odgovornosti, njegov odnos prema poslu i ispunjenju zadatka koji mu je poveren. Osim toga, predočava ulogu prevodioca kao posrednika između dve kulture, intelektualnog tumača jedne kulture u drugoj.

Zanimljiv je i pasus u osamnaestom poglavlju, gde Servantes napominje:

Ovde pisac slika sve pojedinosti iz don Dijegove kuće, živopišući nam u njima ono što kuća bogatog čoveka sa sela sadrži; ali prevodilac ove povesti je odlučio da prećuti sve te i druge tričarije, pošto se ne uklapaju u glavni naum povesti, koja svoju snagu crpi više iz istine nego iz hladnih digresija.¹³

U šezdeset drugoj glavi drugog dela romana nailazimo na još jedno Servante-sovo razmišljanje o prevodenju. Naime, kada Don Kihote svrati u radnju koju ugleda prolazeći nekom ulicom, ispostavi se da je reč o štampariji koju nikada dotad nije video. Zadivljen slovoslaganjem, mašinama i presom, upoznaje naočitog čoveka koji je preveo toskansku knjigu *Le bagatele* na kastiljanski, ispituje autora o naslovu i reči „pinjata” i ostaje zadivljen njegovom upućenošću u toskanski jezik:

– Sunce mu kalajisano – reče Don Kihote – kako ste vi upućeni, vaša milosti, u toskanski jezik! Kladio bih se u dobar ulog da tamo gde toskanski kaže pjaće, vaša milost na kastiljanskom kaže „sviđa”, i gde kaže pju, kažete „više”, i su prenosite kao „gore” i đu kao „dole”.

– Tako prevodi, naravno – reče pisac – pošto su to prava podudaranja.¹⁴

U ovom odlomku, s jedne strane, Servantes ističe Don Kihotovo poznavanje toskanskog jezika i njegovu sposobnost prenošenja značenja iz jednog jezika u drugi, a s druge, odabirom reči o kojima se raspituje, banalizuje, ironizuje, pa čak do-

prometer de su corto ingenio, y dice cosas tan sutiles, que no tiene por posible que él las supiese, pero que no quiso dejar de traducirlo, por cumplir con lo que a su oficio debía...”]

¹³ *Don Kihote 2*, 136–136. [“Aquí pinta el autor todas las circunstancias de la casa de don Diego, pintándonos en ellas lo que contiene una casa de un caballero labrador y rico; pero al traductor desta historia le pareció pasar estas y otras semejantes menudencias en silencio, porque no venían bien con el propósito principal de la historia; la cual más tiene su fuerza en la verdad que en las frías digresiones.”]

¹⁴ *Don Kihote 2*, 470. [“– ¡Cuerpo de tal! – dijo don Quijote –, y qué adelante está vuesa merced en el toscano idioma! Yo apostaré una buena apuesta que adonde diga en el toscano piace, dice vuesa merced en el castellano place, y adonde diga più, dice más, y el su declara con arriba, y el giù con abajo.

– Sí declaro, por cierto – dijo el autor –, porque ésas son sus propias correspondencias.”]

nekle i ismeva prevodiočevu delatnost, budući da je reč o elementarnim pojmovima koji ne predstavljaju teškoću za prevođenje niti iziskuju intelektualni napor. Ipak, španski pisac ukazuje i na sopstveno razmišljanje o prevođenju kao zadatku pronalaženja ekvivalenata u ciljnom jeziku. Njegov idalgó odmah potom nastavlja:

– Smeo bih da se zakunem – reče Don Kihote – da niste, vaša milosti, poznati na svetu, kome je večito mrsko da hvali bujne umove i hvalevredne napore. Koliko je veštine kojekuda zatureno! Koliko skrajnutih umova! Koliko prezrenih vrednosti! Ali, i pored svega, čini mi se da je prevođenje s jednog jezika na drugi, osim sa kraljeva među jezicima, grčkog i latinskog, koje je kao kad neko gleda flamanske tapiserije s naličja, i premda se likovi vide, puni su konaca koji ih zamagljuje da se ne vide u jednakoj glatkosti i boji kao s lica; a prevođenje s lakih jezika ne osporava ni umnost ni rečitost, kao što je ne osporava ni onaj ko prenosi i ko prepisuje jedan papir s drugog papira. Ali neću ja zbog ovoga da tvrdim kako taj posao prevođenja nije vredan hvale, jer ima i drugih, gorih, kojima se čovek može zanimati i koji će mu doneti manje koristi. Van ove rečenice spadaju dva glasovita prevodioca: jedan je doktor Kristobal de Figeroa, u svom Pastiru Fidu, a drugi don Huan de Hauregi, u svojoj Aminti, gde se srećno dovodi u sumnju šta je prevod a šta original.¹⁵

Kroz odlomak nailazimo na nekoliko naročito značajnih poruka: nevidljivost prevodioca i nedovoljno priznavanje njegovog rada i talenta u društvenom okruženju; izrazito uvažavanje grčkog i latinskog i njihovo isticanje u odnosu na druge, „lake” jezike; veština i talenat prevodioca koji je kadar da izvanredno pretoči izvorni tekst u ciljni i naposljetku Servantesovu jedinstvenu definiciju prevoda kao „flamanske tapiserije s naličja”.

¹⁵ *Don Kihote 2, 470–471. [„– Osaré yo jurar – dijo don Quijote – que no es vuesa merced conocido en el mundo, enemigo siempre de premiar los floridos ingenios ni los loables trabajos. ¡Qué de habilidades hay perdidas por ahí! ¡Qué de ingenios arrinconados! ¡Qué de virtudes menospreciadas! Pero, con todo esto, me parece que el traducir de una lengua en otra, como no sea de las reinas de las lenguas, griega y latina, es como quien mira los tapices flamencos por el revés; que aunque se veen las figuras, son llenas de hilos que las escurecen, y no se veen con la lisura y tez de la haz; y el traducir de lenguas fáciles, ni arguye ingenio ni elocución, como no le arguye el que traslada, ni el que copia un papel de otro papel. Y no por esto quiero inferir que no sea loable este ejercicio del traducir; porque en otras cosas peores se podría ocupar el hombre, y que menos provecho le trujesen. Fuera desta cuenta van los dos famosos traductores: el uno, el doctor Cristóbal de Figeroa, en su Pastor Fido, y el otro, don Juan de Jáuregui, en su Aminta, donde felizmente ponen en duda cuál es la traducción, o cuál el original.”]*

Očigledno, i nažalost, prevodilačka delatnost nije uznapredovala ni u današnjem društvu: prevodilac je i dalje prilično nevidljiv (tek poneka izdavačka kuća odnedavno navodi ime prevodioca na koricama knjige, ali je na veb-sajtovima i u medijima još uvek vrlo često izostavljeno), pa čak i skrajnut; za razliku od nekoliko stotina književnih nagrada, koliko ih danas ima u Srbiji, prevodilačke se mogu nabrojati na prste jedne ruke, a u akademskom domenu jedino se priznaju (boduju) prevodi sa klasičnih jezika.

Treba spomenuti i opservaciju Džordža Stajnera¹⁶ da su prevodi Servantesovog dela na francuski (Piter Entoni Mote), engleski (Tobajas Smolet) i nemački (Johan Ludvig Tik) dali *Don Kihotu* autonoman život i intenzivno prisustvo u mašti prosvetiteljstva, ali da je tek nedavnim prevodima predložen značaj njegovih prevodilaca. Stajner posebnu pažnju posvećuje Borhesovoj pripovesti „Pjer Menar, pisac Don Kihota” (1944), o čemu će biti reči u poglavlju o Borhesu.

Naposletku, htela bih da ukažem na dve knjige Aleksandre Mančić koje su nastale uporedo s njenim prevodom *Don Kihota*. To su *Vetrenjače na jezik: Dnevnik prevođenja Don Kihota* (2005) i *Moje telo nije obmana mašte: Servantesove veštice* (2009). Naša traduktološkinja napominje da „Servantes misli pišući, stvarajući fikciju. Kod njega nijedna teorija ne vuče smisao dela; teorija se odmah upušta u igru u fikciji, i fikcija ponovo izmišlja teoriju”.¹⁷ Aleksandra Mančić završava svoj dnevnik prevođenja saževši u jedan pasus sve o čemu smo govorili na prethodnim stranicama i dodaje im ključnu dimenziju temeljnog, prevodilačkog iščitavanja i učitavanja *Don Kihota*:

Prevodilac u Don Kihotu ima posebnu ulogu: prevodilačku. On ne gleda na stvari kao na istinite ili neistinite u stvarnosti, nego u realnosti teksta: istinitost teksta, istina u slici, istina u slici i reči, to je ono što njega zanima. Prevodilac se prvi nasmejao čitajući Don Kihota. Prevodilac ne govori o tome da li se Sančo ponaša uverljivo ili neuverljivo, nego govori o uverljivosti teksta: pošto Sančo govori na za njega neuobičajen način, prevodilac ostavlja mogućnost da je tekst pokrifan. On, kao dobar prevodilac, veran je tekstu, i prenosi onako kako je pisano. Njega zanima odnos ne između reči i stvari, nego između reči i reči. To je ono čime Servantes osvaja, to je magija (parcijalna ili ne, delimična ili ne, pristrasna ili ne, kako je govorio Borhes) njegovog teksta. Kada Servantes govori o prevodiocu, to su uvek vrlo konkretne stvari, ma ko-

¹⁶ Steiner, George. *Después de Babel. Aspectos del lenguaje y la traducción*. Traducción de Adolfo Castañón. México: Fondo de Cultura Económica, 1980, 310.

¹⁷ Mančić, Aleksandra. *Moje telo nije obmana mašte*. Beograd: Službeni glasnik, 2009, 237.

liko čudnovate, uvrnute, izvrnute kao u ogledalima, ma koliko to izvesnim tumačima izgledalo kao Servantesova „nerazumljiva trabunjanja” i „očigledne besmislice”. Njegov je prevodilac taj koji naizmenično zamenjuje mesta s autorom, s autorima, čak. Nije izvesno da je i on samo jedan. Nije to važno, važno je nešto drugo: vernost istini teksta, istini reči. S tim da, ako istina nije jedna, onda valja da je zamislimo i sazdamo, baš kao što je to činio pisac – tako mora i prevodilac. I njegov jezik je prožet rizikom borbe s vetrenjačama na reči od kojih je sačinjeno delo.¹⁸

Sagledavajući isticanje značaja prevodilačkog zanata u *Don Kihotu*, razvijenu svest španskog pisca o nasušnosti prevođenja i činjenicu da je Servantesov roman jedno od najprevođenijih dela u istoriji književnosti, zaključujemo da je prevodilačka delatnost, i kao literarno tkivo i kao primenjeno umeće, imala izuzetno značajnu ulogu u stvaranju i recepciji prvog evropskog modernog romana.

¹⁸ Mančić, Aleksandra. *Vetrenjače na jezik (Dnevnik prevođenja Don Kihota)*. Beograd: Rad, 2005, 145–146.